

JE PRÁVO PODNIKAT LIDSKÝM PRÁVEM?

Pavel Bratinka

Kdybychom tuto otázku položili náhodně vybraným lidem na způsob výzkumu veřejného mínění, jsem si jist, že velká většina z nich by se cítila formulací otázky zaskočena. O podnikání se v souvislosti s jedincem mluví jako o podnikání soukromém a spory o něm jsou vedeny takřka výlučně z čistě utilitárního hlediska: v jakém rozsahu by mělo u nás být povoleno v zájmu zlepšení hospodářské situace. Zároveň se důvodně obávám, že většina z těch, kdož by si přáli, aby se soukromému podnikání dostalo široké pole působnosti, by své stanovisko odůvodnila poukazem na nezměnitelný fakt lidského sobectví, tj. že lidé nebudou pořádně dělat, pokud nebudou moci pracovat především pro sebe. Soukromé podnikání je zřejmě obecně považováno za utilitární ústupek politováníhodnému lidskému sobectví, přičemž rozsah, v jakém je povoleno, záleží čistě na úsudku společnosti - je to privilegium, jež může být ovšem kdykoli odňato.

Zcela jinak by ovšem vyzněl tento průzkum veřejného mínění, kdyby se otázka týkala např. práva na volnost pohybu, svobodu projevu, práva na řádný soud, atd. Myšlenka, že by společnost měla právo člověka zavřít do vězení bez spravedlivého soudu by byla považována za hrůznou. Za téměř stejně hrůznou by se považovala myšlenka, že by úřady mohly občanovi sebrat jeho dům či auto jenom proto, že se jim to zachtělo. Ve výčtu nedotknutelných práv bychom mohli dlouho pokračovat, ale právo podnikat bychom mezi nimi asi nenalezli.

Tento nízký status práva podnikat považují za velmi neblahý a to nejen co do jeho důsledků ekonomických (to se konec konců již všeobecně nahlíží). Jeho potlačení má totiž nevyhnutelně - a pro mnoho lidí zcela překvapivě - fatální důsledky na poli ostatních práv. Čtenáře, jež mají zájem o podrobné vyličení toho, jak likvidace "sobeckého" práva podnikat vede nevyhnutelně k podkopání všech ostatních "vznešených" práv, však odkazují na knihu F. Hayeka: Cesta k nevolnictví, jež u nás vyšla v samizdatu. V tomto článku se chci totiž zaměřit na vymezení duchovních prin-

cipů, na nichž volné podnikání spočívá, a na zodpovězení otázky položené v nadpisu.

Radikálnost těchto principů obzvláště vynikne na pozadí minulých dob a proto podnikneme nejprve krátkou historickou exkurzi.

Lidská práva jako vyhraněný a explicitně definovaný koncept se zrodil pouze v Evropě a to až v 18. století. Aby se však mohl vůbec objevit, musela být nejdříve etablována hodnota základnější a původnější - důstojnost lidské osoby jako takové. Tento krok provedlo křesťanství, jež dogmaticky tvrdilo a tvrdí, že člověk je stvořen k obrazu Pána a Stvořitele světa, že sám Bůh se stal člověkem a že člověk má - a tudíž může - usilovat o to, aby byl tak dokonalý jako jeho Stvořitel. Díky těmto (a dalším) dogmatům se v křesťanské Evropě otevřela svoboda diskuse o tom, jak nejlépe vymezit, popř. omezit práva moci a mocipánů na straně jedné a práva poddaných na straně druhé. Dějiny Evropy jsou plny nekonečných a často krvavých sporů v této věci. Moderní koncept lidských práv je jejich produktem. V tomto článku není místa - bylo by zapotřebí celé knihy - na vyličení všech zatáček a peripetií tohoto vývoje. Pro naše účely postačí, všimneme-li si podrobněji pouze toho, jaký status měly v historii právo na soukromé vlastnictví a soukromé podnikání.

Zde shledáváme, že soukromé vlastnictví je v Evropě od nepaměti uznávanou institucí. Pokud člověk nabyt nějaký majetek legální cestou, pak bylo jeho vlastnictví posvátné a chráněné příkázáním "Nepokradeš!". Instituce soukromého vlastnictví byla zcela zdůvodňována ještě dalšími argumenty. Soukromý majetek člověka hmotně zabezpečoval a činil jej tak nezávislým na ostatních. Zároveň majetek člověka nutil - nechtěl-li o něj brzy přijít - k odpovědnosti a rozvaze, obzvláště tam, kde na něm závisela obživa mnoha dalších lidí bez prostředků. Soukromý majetek též přispíval ke společenskému míru, neboť čím více lidí mělo nějaký majetek, tím méně bylo desperádů, jež tento mír ohrožovali.

Mnohem složitější a problematičtější je však historie soukromého podnikání, tj. užívání stávajícího majetku způsobem, který vede k jeho rozmnožení. Ačkoliv by se zdálo, že možnost soukromě podnikat automaticky vyplývá z instituce soukromého vlastnictví - vždyť vlastně není než jeho zvláštním užíváním - existovala celá řada překážek, které jeho rozvoji bránily.

Za prvé to byla nízká technická úroveň výrobních prostředků. To vedlo k tomu, že i ti, kdož disponovali soukromým majetkem, měli plné ruce práce s tím, aby se vůbec uživili a majetek se jim přitom neztencil. Jen velmi málo zámožnějších mělo k dispozici jakýs takýs nadbytečný kapitál, který by mohli případně investovat. V cestě jim však stála druhá překážka - hustá bariéra cel a monopolistická (cechovní) organizace výroby a trhu. Aby se někdo mohl někde usadit jako výrobce, popř. prodávat své výrobky, musel

na to nejdříve získat povolení. Pokud jej získal - což nebylo lehké - pak už jej nemohl získat jinde. Každé město se přílivu nových výrobců i "cizích" výrobků bránilo, neboť ohrožoval jeho sociální stabilitu, tj. zaručené příjmy usazených výrobců. Tím se však velmi ztížila možnost dokonalejších metod výroby, jež by se prosadila v širokém okolí a uvolnila spoustu pracovních sil pro jiné práce a tím i zvýšení blahobytu. Pro takovéto uspořádání však tehdy existoval pádný důvod. Lidé, kteří by v konkurenci ztratili své živobytí, by totiž neměli kam jít, neboť ostatní řemesla i ostatní města by nepřipustily, aby se v nich uchytily. Bylo by teda zcela nesmyslné žádat nějaké město, aby zrušilo svá omezení v situaci, kdy by je ostatní města zachovala. Uvolněné pracovní síly by pak totiž nejen nerozmnožily bohatství daného města, nýbrž jenom zvýšily vydání městské pokladny na chudobince. Před přesně stejným problémem však stála i ostatní města. Jednalo se tudíž o bludný kruh, jež konzervoval celkovou nízkou úroveň.

Tento kruh by však určitě byl rozetnut mnohem dříve než ke konci 18. století, kdyby neexistovaly ještě dvě další duchovní a tudíž obtížněji překonatelné překážky. Tou první byl převládající despekt vůči starostem o majetek a obzvláště pak vůči snahám jej zvětšit. Uznávalo se sice, že na takové snaze není samo o sobě nic hříšného, avšak zároveň se v tom nespátřovala vůbec žádná ctnost. Považovalo se to dokonce za pro duši nebezpečné pohroužení do světských starostí. Ideálem byl život světce odříkajícího se všeho pozemského, dále pak statečný válečník pohrdající smrtí a do jisté míry a s výhradami vzdělanost a umění.

Druhou duchovní překážkou bylo statické vidění světa. Až do 18. století dominovala představa, že uspořádání světa je věčně a společensky neměnné, tj. že práce bude vždy stejně namáhavá a málo produktivní, že všeho bude vždy málo a bude to navíc stále ohrožováno (přírodními pohromami, chorobami, válkami atd.), že život je zkouška, jak se kdo v takové mizérii osvědčí a proto tato mizérie bude trvat až do konce světa. Rozdělení společnosti na jednotlivé stavy a třídy s vymezenými úkoly se jim zdálo být jediným způsobem, jak v uvedených podmínkách nedostatku a ohrožení zajistit jakous takous jistotu a úroveň.

Oba tyto duchovní postoje se navzájem posilovaly. Jejich důsledkem bylo, že intelektuální potencionál společnosti se jen sporadicky a okrajově věnoval studiu těch disciplín a jevů - přírodních a hospodářských - jež by bývaly vedly k brzkému objevu, že svět skýtá ohromný potenciál vlastní proměny, a zároveň i k objevení podmínek - morálních, společenských a právních - za kterých může onen potenciál člověku sloužit.

Výše uvedené překážky však vposledku nebyly tak absolutní, aby dokázaly zabránit postupné - i když pomalé - akumulaci technických vědomostí, národohospodářských znalostí a potřebné infrastruktury, jež nakonec vyústila kon-

cem 18. století v průmyslovou revoluci. Ta zůstala nejdříve omezena pouze na Anglii, neboť zprvu jenom ona zavedla nejdůležitější podmínky pro průmyslovou revoluci: osvobození soukromého podnikání a obchodu od všech celních a monopolistických omezení (ostatní evropské země ji v tom následovaly až se zpožděním mnoha desítek let), tj. zavedení volného podnikání a obchodu.

Intelektuální "manko" zmíněné v předchozích řádcích však mělo za následek, že se volné podnikání a průmyslová revoluce prosazovaly rychleji než postupovala příslušná teoretická reflexe a příprava - morální, právní, společenská, intelektuální. Toto manko se projevovalo - a dodnes vlastně projevuje - několika způsoby.

Za prvé na poli národohospodářských věd a na poli hospodářského práva. Od těchto disciplín závisí vposledku bezotřesový hospodářský růst. Měřeno počtem odborníků a publikovaných prací je jejich rozvoj ohromující. Zdaleka méně ohromující jsou však výsledky měřené mírou dosaženého porozumění systému volného podnikání, podmínek jeho dynamiky a vazeb mezi ním a ostatními sférami života společnosti. Velmi neuspokojivé jsou výsledky na poli veřejné osvěty. Řada problémů je sice teoreticky jasných, ale k jejich řešení chybí potřebná politická vůle, neboť demokratické vlády se musejí ohlížet nejen na názory odborníků, nýbrž i na veřejné mínění, v němž často převládají naprosté mýty. Tyto mýty mají tuhý život, jelikož nejsou než přelakovanými představami minulých staletí: Strach před "záplavou" japonského zboží, z platebních deficitů, mizení "komínů a bušení kladiv" a jejich nahrazování odvětvími služeb, nechť vůči bankéřům ("tisíce práceschopných mladíků přenáší papíry sem a tam", tak zní rozšířená charakteristika činnosti londýnské City), strach z nesoběstačnosti v potravinách, atd. V obecném podvědomí nejsou dosud principy volného podnikání a jejich vzájemné souvislosti zakořeněny.

Druhou oblastí, ve které se neblaze projevil předstih industrializace před vývojem institucí bylo sociální zabezpečení. Zatímco v prvním období byla problémem jeho nedostatečnost, v současnosti je to jeho přebujelost. Tím však nemáme vůbec na mysli objem prostředků vynakládaných na podpory nezaměstnaných, nemocenské dávky apod., nýbrž skutečnost, že úsilí udržet životní úroveň a životní způsoby určitých skupin pracovníků nabylo formy subvencí či celní ochrany celých výrobních odvětví, což je v dlouhodobém měřítku nejen neúčinné, ale přímo zhoubné (viz hospodářský vývoj V. Británie v 70. letech). Obdobně by bylo možno charakterizovat i rozvoj a roli odborů.

Nejznepokojivější a zatím nejzhoubnější byl a stále je deficit v oblasti duchovní, resp. náboženské reflexe a ospravedlnění systému volného podnikání. Jeho neblahý vliv se projevilo již v minulém století. Jak jsme již naznačili, existovalo po celá předindustriální období pro každou společenskou vrstvu jasné poslání v rámci světového či přímo

kosmického řádu, jež spojovalo činnost a život příslušníků té které vrstvy se smyslem celku. Avšak ani dělník ani podnikatel se do starého schématu nevešlí a nový vytvořen nebyl. Stále početnější skupina obyvatel tak žila co do konečného smyslu své práce v prázdnu. Tento fakt podstatnou měrou přispěl k tomu, že mezi dělnictvem získaly velký vliv paranáboženská socialistická a posléze komunistická hnutí.

Fenomenální úspěch systému zatím způsobil, že problém duchovního vakua ustoupil do pozadí. Stačí se však rozhlédnout po intelektuálním světě, aby se člověk znepokojil. Na jedné straně záplava publikací obvinující systém volného podnikání ze všeho možného zla a zároveň načrtávající vize socialismů nejrůznějšího ražení, jež údajně budou produktivnější, ale především spravedlivější, humánnější, "ekologičtější"... atd. než volné podnikání. Na druhé straně o poznání menší řada publikací bránících volné podnikání, přičemž až na nepatrné výjimky je obrana vedena poukazy na jeho efektivnost a na jeho realistické smíření se s faktem lidského sobectví. Socialismus se považuje ipso facto za "morálnější" systém, který však bohužel nefunguje a proto se musíme holt smířit s volným podnikáním. Je sice pravda, že v poslední době dochází alespoň k tomu, že socialismus je podrobován stejně nelítostnému rozboru a kritice, jaká byla předtím vyhrazena skoro výlučně volnému podnikání. Tento posun však zatím nevedl ke změně v oceňování volného podnikání a autory, jež by se odvážili tvrdit, že systém volného podnikání převyšuje socialismus i v morálním či duchovním slova smyslu, lze spočítat na prstech jedné ruky.

Pokusíme se nyní telegraficky reprodukovat hlavní argumenty oné hrstky obhájců svobody podnikání.

Moderní hospodářské systémy jsou založeny na nepřetržitém sdílení vědomostí, schopností a pílě nespočetných lidí. Toto sdílení je v ohromné většině zcela anonymní, neboť známe jen nepatrné množství našich spolupracovníků, přičemž i tito nám známi jedinci využívají při své práci akumulované poznatky ohromného počtu neznámých živých i mrtvých lidí. Je jasné, že tvůrčího potencialu je nejlépe využíváno tam, kde je všem bez rozdílu dovoleno, aby zkusili uplatnit své schopnosti, tedy v systému volného podnikání. Jak však v takovém systému zajistit náležitou koordinaci jednotlivých výrobců (jejichž počet se navíc stále mění), když žádné řídicí centrum není schopno obsáhnout byt jen zlomek nespočetného a stále se měnícího sou-

---

⁺ Jedinou výjimku v tomto ohledu tvoří Spojené státy, neboť tamnější společnost vznikala prakticky ex nihilo bez zátěže stavovského etosu a všeobecné potřeby sounáležitosti k nějaké velké a uznávané skupině.

boru poznatků jednotlivých výrobců, vzájemných vazeb mezi nimi a měnících se podmínek jejich činnosti. (A to nemluvíme o problému shromažďování, kvantifikace a vyhodnocování příslušných informací.) Odpověď na onu otázku je neuvěřitelně prostá: koordinátorem je zcela "nevědoucí" entita - cena. Za předpokladu, že jsou určovány výlučně vztahem mezi nabídkou a poptávkou, poskytují ceny všem účastníkům podnikání dostatečnou informaci o tom, co by měli a co by naopak neměli vyrábět. Kritérium rozhodování je zisk, tj. rozdíl mezi spotřebovanými zdroji a vytvořenou hodnotou, jejíž výši určí poptávka. Ze všech alternativ, jež se danému výrobcovi nabízejí, je společensky nejprospěšnější alternativa přinášející největší zisk, neboť její volbou je pro kupující (uživatele výrobků) vytvořena z daných zdrojů nejvyšší možná hodnota.

Pokud není podnikání omezováno a ceny deformovány (zá-
sahem politické moci, dominujícím monopolem, apod.), pak se konečný výsledek blíží stavu, pro nějž platí následující:

1. Pokud někdo umí nějakou věc vyrábět a je ochoten ji prodávat za cenu, jež kupující shledají přijatelnější než jiná řešení své potřeby, pak to vyráběno bude.

Jinými slovy, nepřítomnost nějakého výrobku na trhu je způsobena pouze tím, že buď jej nikdo neumí vyrobit (popř. to ještě nikoho nenapadlo), nebo by jeho náklady nebyl nikdo ochoten zaplatit.

2. Vše, co je vyráběno, je vyráběno lidmi, kteří to dovedou dělat s náklady přinejmenším stejnými nebo dokonce nižšími, než by to dovedli ti, kdož to nevyrábějí.

Jinými slovy, podnikatelé se pouštějí do výroby pouze těch výrobků, jež dokáží vyrábět s náklady alespoň tak nízkými, jako stávající výrobci, aby při prodeji za stávající ceny (popř. za ceny ještě nižší, neboť svými výrobky rozšíří nabídky, což tlačí ceny dolů) dosáhli průměrného zisku.

3. Vše, co je prodáváno, je prodáváno za cenu přinejmenším stejně nízkou, než-li nižší, než za jakou by to byli schopni prodat ti, kdož tak v daném případě nečiní.

Jinými slovy, ceny jsou takové jaké jsou, protože nikdo z ostatních potenciálních výrobců či prodávajících není ochoten prodávat za ceny nižší.

Těmito třemi body je vyjádřen veškerý mechanismus dynamiky a pružnosti systému volného podnikání. Tento mechanismus vydrží i určitou míru zásahů ze strany politické moci. I celkem zdánlivě malé zásahy jsou však nežádoucí. Jejich nebezpečnost tkví hlavně v tom, že poruchy jimi vyvolané vedou k požadavkům po dalších zásazích, čímž se poruchy jenom prohloubí a cyklus se opakuje. Volání po těchto požadavcích je způsobeno jednak obecně rozšířenou představou, že čím je nějaký systém složitější, tím víc je nutno

jej vědomě řídit, aby se nerozpadl, a potom snahou korigovat jeho "nespravedlivé" účinky. Systém se však dokáže vytvořit a řídit spontánně sám. Ke své existenci ovšem potřebuje rámec platných pravidel jednání závazných pro všechny účastníky. Příkladem takového pravidla je povinnost plnit uzavřené dohody a závazky, popř. poskytnout přiměřenou náhradu. Bez tohoto pravidla by se podnikat nedalo a systém volného podnikání by ani nevznikl. Existuje celá řada dalších pravidel, která jsou pro jeho činnost potřebná. Vzhledem k lidské povaze je ovšem nutné, aby nad jejich dodržováním bděla represivní moc státu. V tomto smyslu je existence silného státu pro systém volného podnikání nutná a blahodárná.

Se systémem volného podnikání jsou však slučitelná pouze taková pravidla, která nepředepisují konkrétní výsledky jeho činnosti (ceny, mzdy, počty pracovníků, atd.), nýbrž pouze normy jednání (zákaz nepravdivé reklamy, nutnost platit daně, zacházení s jedovatými látkami, atd.) na způsob pravidel silničního provozu. Tato pravidla rovněž neurčují, kdo má kam jet, nýbrž pouze to, že když se rozhodne někam jet, musí se držet při pravé straně silnice, zastavovat na červenou, atd. Požadavek, aby všechna pravidla byla pouze posledně jmenovaného druhu, je nutný nejen v zájmu efektivnosti celého systému, nýbrž i z morálního hlediska. Jestliže budou systému vnucovány pouze abstraktní normy jednání, pak konkrétní hospodářské výsledky toho či onoho výrobce budou determinovány - vedle jeho schopností a štěstí - zcela neosobními a anonymními silami a nikoliv ničím úmyslem. V takovém případě - ale pouze v něm - nemá smysl tvrdit, že se systém "dopouští" nespravedlnosti, jestliže v něm někdo neuspěje.

Nejrozšířenější námitkou proti volnému podnikání je, že je založeno na zisku a tudíž na sobectví. Tato námitka je nesmyslná, neboť spočívá na záměně dvou věcí: motivace konkrétního podnikajícího jedince a zisku jakožto měrného ukazatele užitečnosti daného podnikání určovaného rozhodující měrou druhými lidmi (zákazníky). Nic nebrání jednotlivci, aby jeho motivace byla přímo andělská a veškerý zisk použil pro dobro druhých, tj. aby byl světcem. Absolutní nedostatek egoismu bude však pro něj opět důvodem investovat do záležitostí přinášejících největší zisk, neboť to jednak rozmnoží prostředky pro jeho ušlechtilou činnost a zároveň to bude i nejlepší možnou službou pro jeho zákazníky, nejlepší možné užití zdrojů, jež má k dispozici.

Tím jsme se vlastně dostali k jádru celé věci a můžeme již dát odpověď na otázku v nadpisu. Do očí bijící nadřazenost systému volného podnikání nad všemi ostatními systémy co do produktivity a spontánní tvořivosti není totiž tím nejzákladnějším důvodem pro jeho nadřazenost etickou či duchovní. Jeho produktivita je pouhou odměnou za věrnost řádu postaveném na principu, jež má v posledku náboženský obsah. Stačí letmý pohled na tento systém a ihned jej vidíme:

Ve všech nesčetných transakcích mezi výrobcí a kupujícími je to vždy strana kupující, již náleží rozhodující soud nad nabízenou věcí či službou - pouze ona rozhoduje, jakou má pro ni cenu. Žádná jiná cena neexistuje! Kolik námahy a nákladů daná věc stála není rozhodující - to je v okamžiku prodeje už minulostí. Jako podnikatel mám sice téměř neohrazenou svobodu podnikání - druhým lidem není dovoleno mi v tom bránit - avšak jeho výsledky posuzují výlučně ti druzí. Naopak, jako kupujícímu mi zase náleží podíl na této absolutní moci nad podnikateli. Každým svým nákupem zboží za tu a tu cenu se stávám součástí poptávky a tak de facto hlasuji pro výrobu daného zboží. Každý takový nákup (a ovšem i "nenákup") představuje můj soud nad činností ostatních. Toto hlasování nikdo neorganizuje a jeho průběh je zcela anonymní. Přesto má často smrtící účinky. Kdyby existoval nějaký hřbitov zaniklých podniků, našli bychom tam mnoho náhrobků bývalých gigantů z řad "vládnoucích monopolů", zaniklých na úbytě způsobené nedostatečnou poptávkou. Svůj soud nad činností ostatních mohu ovšem vyslovit nejen prostřednictvím svých nákupů, nýbrž i vlastním podnikáním.

System volného podnikání však získá tento obsah pouze tehdy, je-li právo podnikat poskytnuto všem občanům. Je to tudíž spíše právo "společenské" než individuální. Je-li podmínka jeho všeobecnosti splněna, pak právo podnikat v sobě spojuje jednotlivcovu svobodu vyjádřit sebe sama ve sféře hospodářských hodnot a odpovědností za toto vyjádření, jež má podobu "soudu" ostatních lidí prostřednictvím trhu.

Toto podstatné spojení mezi svobodou daným právem udílenou a reálně působící odpovědností za činy v této svobodě konané je však určujícím znakem všech skutečných lidských práv jakožto atributů lidské důstojnosti.

Z tohoto důvodu považují právo podnikat za lidské právo.

STŘEDNÍ EVROPA

vychází v Praze a Brně